

GÖRKƏMLİ KİMYAÇI ALİM

Müdrüklerin belə bir deyimi var: Həqiqi elm adamının sadəliyi həm də onun böyüklüyündədir. Ona görə alimlər üçün böyüklük deyəndə yaşın çoxluğu deyil, daha çox intellektual və elitə meyarlara malik olması əsas götürülür. O meyarlar ki, məhz onlar insanı şəxsiyyətə çevirir, adına ucalıq, müdrüklük gətirir. Belə görkəmli şəxsiyyətlərdən olan və bu günlərdə 80 yaşını tamam olacaq neft kimyası və üzvi kimya sahəsində tanınmış alim - Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Kimya Elmləri Bölməsinin akademik-katibi, Aşqarlar Kimyası İnstitutunun direktoru, AMEA-nın həqiqi üzvü, kimya elmləri doktoru, professor, Əməkdar elm xadimi Vaqif Məcid oğlu Fərzəliyevin necə böyük intellektə malik olduğunu bilmək üçün onun keçirdiyi şərəfli ömür yoluna nəzər salmaq kifayətdir.

O, 1939-cu il dekabrın 19-da Bakı şəhərində ziyalı ailəsində anadan olmuşdur. 1958-ci ildə Bakı şəhəri 189 sayılı orta məktəbi və 1968-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki BDU) kimya fakültəsinin fərqlənmə diplomu ilə bitirdikdən sonra təyinatla Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Neft-Kimya Prosesləri İnstitutunda əmək fəaliyyətinə başlamış, 1963-cü ildə Neft-kimya Prosesləri İnstitutunun aspiranturasına daxil olmuş, 1968-ci ildə "Neft kimyası" ixtisası üzrə kimya elmləri namizədi elmi dərəcəsinə və 1974-cü ildə baş elmi işçi adını almışdır.

Vaqif Fərzəliyev aspiranturayı bitirdikdən sonra Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Aşqarlar Kimyası İnstitutunda kiçik elmi işçi, laboratoriya müdirinin müavini, laboratoriya müdiri, direktorun elmi işlər üzrə müavini vəzifələrində işləmişdir. O, 1988-ci ildən Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Aşqarlar Kimyası İnstitutunun direktoru, 2007-ci ildən AMEA-nın Kimya elmləri bölməsinin akademik-katibi, 2008-ci ildən 2013-cü ilə kimi AMEA-nın akademik-katibi vəzifəsində çalışmış, 2018-ci ildən isə yenidən AMEA KEB-in akademik-katibi vəzifəsində çalışır.

1986-cı ildə o, "Neft kimyası" ixtisası üzrə kimya elmləri doktoru dərəcəsinə və 1987-ci ildə həmin ixtisas üzrə professor elmi adını almış, 2001-ci ildə "Neft kimyası" ixtisası üzrə AMEA-nın müxbir üzvü, 2007-ci ildə isə AMEA-nın həqiqi üzvü seçilmişdir.

Akademik Vaqif Fərzəliyevin elmi fəaliyyətinin əsas istiqamətini sürtkü yağlarına, yanacaqlara və yağlayıcı-soyuducu mayelərə yüksək təsirli aşqarların və onların əsasında yüksək keyfiyyətli yağ, yanacaq və yağlayıcı-soyuducu maye kompozisiyalarının yaradılmasının elmi əsaslarının işlənilməsi təşkil edir. O, yeni aşqarların sintezi, onların funksional təsir mexanizminin və həmçinin tərkib və quruluşlarının effektivliyə təsirinin öyrənilməsi sahəsində sisteməlik fundamental tədqiqatlar aparır. Vaqif Fərzəliyev ilk dəfə olaraq fenol, naftol və aromatik aminlərin küçüldü törəmələrinin oksidləşmə inhibitorları kimi təsir mexanizmini öyrənmiş, həmin inhibitorlar tərəfindən karbohidrogenlərin oksidləşmə prosesinin qarşısının alınmasının elementar reaksiyalarının kinetik qanunauyğunluqları və miqdarı xarakteristikalarını müəyyən etmişdir. Fundamental tədqiqatların nəticələrinə əsasən sürtkü yağları və yanacaqların oksidləşməsinin qarşısını alan yüksək və kombinə təsire malik yeni aşqarlar sintez edilmiş, bu antioksidantların yüksək təsirli sinergetik kompozisiyaları işlənilmişdir. Bu tədqiqatların bir hissəsi Rusiya Elmlər Akademiyasının Kimyəvi Fizika İnstitutu ilə birgə, bir hissəsi isə Vaqif Fərzəliyev tərəfindən 1979-1980-ci illərdə İngiltərənin Böminham şəhərində yerləşən Aston universitetində yerinə yetirilmişdir.

Vaqif Fərzəliyevin elmi-tədqiqatlarının müəyyən hissəsi yeyilməyə və siyrlməyə qarşı kükürdsaxlayan aşqarların sintezi və tədqiqinə həsr edilmişdir. Onun tərəfindən ilk dəfə olaraq tiiran birləşmələrinin yeyilməyə və siyrlməyə qarşı yüksək təsirli aşqar ola bilməsi elmi cəhətdən əsaslandırılmış və müəyyən edilmiş, onların funksional təsir mexanizmi öyrənilmişdir ki, bu da ona öz funksional təsir effektlərinə görə uyğun təyinatlı aşqarlardan üstün olan tiiran tipli bir sıra yeyilməyə və siyrlməyə qarşı aşqarların işlənilməsinə imkan vermişdir. Vaqif Fərzəliyev sürtkü yağlarına özlülük, dispersləyici və çox-funksiyalı polimer aşqarların sintezi, tədqiqi, alınma texnologiyasının işlənilməsi, təbii sahəsində geniş elmi-tədqiqat işləri aparmışdır. İzobutilenin stiroil və alkilsti-

rollarla birgə polimerləşmə reaksiyasının tədqiqi nəticəsində termiki və mexaniki destruksiyaya qarşı yüksək davamlılığa malik yeni özlülük aşqarları sintez edilmişdir. Onun dispersləyici və çoxfunksiyalı polimer aşqarların işlənilməsi sahəsindəki tədqiqatları daha mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İlk dəfə olaraq onun tərəfindən sürtkü yağlarının eyni zamanda özlülük-temperatur, yuyucu-dispersləyici, korroziyaya, oksidləşməyə və yeyilməyə qarşı xassələrini yaxşılaşdıran çoxfunksiyalı orijinal polimer aşqarlar işlənilmiş, onların sintez reaksiyalarının qanunauyğunluqları öyrənilmiş və istehsal texnologiyası yaradılmışdır.

Akademik Vaqif Fərzəliyevin xüsusi texnikada istifadə olunan sintetik yağlara aşqarların və sintetik yağ kompozisiyalarının işlənilməsi, müxtəlif mühafizəedici aşqarların yaradılması sahəsindəki işləri də diqqətəlayiqdir və elmi işləri fundamental xarakterli və eyni zamanda praktiki istiqamətli işlərdir. O öz fundamental tədqiqatlarının nəticələrini müxtəlif funksional təsirli yüksək effektiv aşqarların məqsədyönlü sintezi və onların əsasında sürtkü kompozisiyalarının işlənilməsində istifadə etmişdir. Keçmiş SSRİ Dövlət Standartının nəzəndə olan yanacaq, yağ, sürtkü və xüsusi mayelərin sınağı üzrə Dövlət Komissiyası tərəfindən Vaqif Fərzəliyev tərəfindən işlənilmiş ИХП-388 çoxfunksiyalı polimer aşqarı və onun əsasında yaradılmış bir sıra motor yağlarının istehsalı və təbiiqinə buraxılış verilmişdir. Vaqif Fərzəliyevin yaratdığı dispersləyici suksinimid tipli polimer aşqarı Novopolotsk Neft Emalı Zavodunda, yeyilməyə və siyrlməyə qarşı aşqar isə Yaroslavl Neft Emalı Zavodunda təbiiq edilmişdir.

Azərbaycan suverenlik əldə etdikdən sonra Vaqif Fərzəliyevin bilavasitə rəhbərliyi altında Bakı baza yağları və müvafiq aşqar paketləri əsasında əvvəllər Rusiya Federasiyasından gətirilən bir sıra motor, transmissiya və sənaye yağları yaradılmış, respublikamızda təcrübə-sənaye və sənaye miqyasında istehsalı təşkil edilmişdir. Son illərdə də akademik Vaqif Fərzəliyev tərəfindən fundamental-təbiiq istiqamətdə aparılan elmi tədqiqatlar nəticəsində mühüm nailiyyətlər əldə edilmişdir. Onun bilavasitə rəhbərliyi ilə yüksək parafinli neftlərin donma temperaturu və dinamik özlülüyünü aşağı salmaq üçün boru kəmərləri ilə uzaq məsafələrə nəql edilməsini təmin edən aşqar - "Depressator AKI" yaradılmış və istehsalı İnstitutun nəzəndə fəaliyyət göstərən "Aşqar" Elmi-İstehsalat Birliyində təşkil edilmişdir. "Depressator - AKI" aşqarı hazırda Bakı-Ceyhan neft kəmərinə müvəffəqiyyətlə istifadə edilir.

Vaqif Fərzəliyev tərəfindən respublikada müxtəlif növ texnikada, o cümlədən daxiliyanma mühərriklərində istifadə olunmuş və ekoloji gərginlik yaradan işlənməmiş yağların regenerasiya texnologiyası işlənilmiş və istehsalı AMEA-nın Təcrübə-Sənaye Zavodunda təşkil edilmişdir. Regenerasiya olunmuş yağ və müvafiq aşqarlar əsasında dizel mühərrikləri üçün müxtəlif təyinatlı, o cümlədən xüsusi təyinatlı sürtkü kompozisiyaları yaradılmışdır. Xüsusi təyinatlı sürtkü kompozisiyası strateji əhəmiyyət kəsb etdiyinə görə "Məxfi" qriflə Azərbaycan patentləri ilə müdafiə olunmuşdur.

Akademik Vaqif Fərzəliyev Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının "Fizioloji fəal birləşmələrin sintezi və tədqiqi" elmi proqramının rəhbəri kimi böyük elmi uğurlar əldə etmişdir. Proqramın icrasını nəticəsində bir sıra yüksək təsirli fizioloji fəal üzvi birləşmələr sintez edilmiş və onların canlı orqanizmdə baş verən bir sıra patoloji proseslərin (bədaxsəli şiş, mədə traktı, tənəffüs yollarının iltihabı, Alzheimer xəstəliyi və s.) qarşısını alması müəyyən edilmişdir. Bu istiqamətdə Türkiyənin Atatürk Universiteti, İtaliyanın Florensiya Universiteti və Səudiyyə Ərəbistanın Kral Saud Universiteti ilə apardığı müştərik elmi tədqiqat işlərinin nəticələri "Web of Science" bazasına daxil olan yüksək impakt faktorlu jurnallarda çap olunmuşdur. Sintez edilmiş fizioloji fəal maddələrin Belarus Milli Elmlər Akademiyasının Bioaktiv Maddələrini Biokimyası İnstitutunda heyvanlar üzərində sınaqları aparılır.

Akademik Vaqif Fərzəliyevin rəhbərliyi ilə Aşqarlar Kimyası İnstitutu AMEA-nın Yüksək Texnologiyalar Parkında fəaliyyət göstərən AMEA-nın Təcrübə-Sənaye Zavodunun inkişafı üçün böyük elmi-texniki

işlər yerinə yetirmişdir. Təcrübə-Sənaye Zavodunun fəaliyyətini gücləndirmək üçün institut tərəfindən zavodda müxtəlif təyinatlı sürtkü yağları və sürtkülərin yaradılması, istehsalının təşkili, istehsal və istehlakını təmin edən sənədlərin - Texniki şərtlərin işlənməsi, sınaqların aparılması, bu sahədə aparılan elmi işlər haqqında dövrü ədəbiyyatda olan məlumatların araşdırılması, perspektiv aşqar və aşqar paketləri əsasında yeni yağ analoqlarının yaradılması sahəsində elmi və praktiki işlər yerinə yetirilir. Belə ki, institutun elmi-texniki yardımı ilə Təcrübə-Sənaye Zavodunda bir sıra sürtkü yağlarının istehsalı təşkil edilmişdir. Təcrübə-Sənaye Zavodunun aparıcı mütəxəssisləri ilə zavodun inkişaf perspektivi ilə əlaqədar bir sıra görüşlər keçirilmiş və sürtkü materiallarının yaradılması və istehsalı ilə əlaqədar müəhazirələr oxunmuşdur. Vaqif Fərzəliyev beynəlxalq fondlar (Amerika Milli Elm Fondu, NATO Elm Fondu, Ukrayna Elm Fondu) və respublika fondları (Elmin İnkişafı Fondu, SOCAR Elm Fondu) tərəfindən maliyyələşdirilən bir sıra grant layihələrinin rəhbəri olmuşdur. Vaqif Fərzəliyevin apardığı çoxşaxəli elmi-tədqiqat işlərinin nəticələri 800-dən artıq elmi əsərdə, o cümlədən 3 monoqrafiya və bir kitab, 310 məqalə, 350-dən çox tezis, 130-dan çox müəlliflik şəhadətnaməsi və patentdə öz əksini tapmışdır. Onun əsərlərinin çox hissəsi xaricdə çap olunmuşdur. Tanınmış beynəlxalq jurnallarda onun əsərlərinə istinad olunur.

Dünya elmində bir alimin məhsuldar elmi fəaliyyəti adətən onun elmmetrik göstəriciləri əsasında qiymətləndirilir. Bu nöqtəyi-nəzərdən akademik Vaqif Fərzəliyevin dünya elminə töhfə verən mühüm elmi nəticələri global qiymətləndirmədə də öz əksini tapmışdır. "Web of Science", "Google scholar", "ResearchGate", "Academia.edu", "Mendeley.com" və sair beynəlxalq axtarış sistemlərinin ən son məlumatlarına görə, bu beynəlxalq səviyyəli alimin nüfuzlu jurnallarda çap olunan yüzlərlə məqaləsinə beş mindən çox istinad olunmuşdur. Vaqif Fərzəliyev apardığı elmi-tədqiqat işlərinin nəticələrini 170-ə yaxın Beynəlxalq və Ümumittifaq konfrans, simpozium və konqreslərdə məruzə etmişdir. O, bir sıra beynəlxalq konfranslarda dəvətli professor kimi plenar məruzələrlə çıxış etmiş, dəfələrlə bu konfransların təşkilat komitəsinin üzvü olmuşdur.

Rus, ingilis və türk dillərini sərbəst bilən Vaqif Fərzəliyev elmimizi Almaniyaya (1968, 1991), Macarıstan (1969), Rumıniyaya (1971), İraq (1973-1974), İngiltərə (1977-1978), Fransa (1979), Hindistan (1979-1980), ABŞ (1994; 1996), Yaponiyaya (2005), Polşa (2005), Çexiya (2006), Sloveniya (2008), dəfələrlə Bolqarıstan, Türkiyə, İran və MDB ölkələrində yüksək səviyyədə təmsil etmişdir.

Akademik Əli Quliyev tərəfindən yaradılmış Azərbaycan aşqarlar kimyası və texnologiyası elmi məktəbi Vaqif Fərzəliyev tərəfindən əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf etdirilmişdir. Vaqif Fərzəliyev məhsuldar elmi fəaliyyəti ilə yanaşı böyük elmi-təşkilatçılıq və elmi-pedaqoji fəaliyyət də göstərir. O, 1966-1970-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının Gənc Alimlər Şurasının sədri olmuşdur.

Vaqif Fərzəliyev SSRİ Elmlər Akademiyasının məsləhətçisi kimi İraq Neft İnstitutunda (1973-1974) və UNESCO-nun məsləhətçisi kimi Hindistan Neft İnstitutunda (1979-1980) aşqarların sintezi, tədqiqi və sürtkü kompozisiyalarının yaradılması elmi istiqamətlərini inkişaf etdirmişdir. O, Azərbaycandan UNESCO-ya məsləhətçi kimi dəvət olunan ilk alimdir. Vaqif Fərzəliyev Aşqarlar Kimyası İnstitutunun direktoru vəzifəsində özünü elmin bacarıqlı təşkilatçısı kimi göstərmişdir. Onun əsas fəaliyyəti elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsinə - aşqarlar kimyasının və sürtkü materiallarının yaradılmasının inkişafına yönəlmişdir. Vaqif Fərzəliyevin rəhbərlik etdiyi institut elmi yeniliklərin və yeni texnologiyaların inkişafı sahəsində əldə etdiyi nailiyyətlərə görə "Biznesin Təşəbbüs İstiqamətləri" Beynəlxalq Təşkilatı tərəfindən 2001-2003-cü illər ərzində ardıcıl olaraq "Qızıl kateqoriya", "Platin kateqoriya" və "Brilyant kateqoriya" beynəlxalq prizləri ilə təltif edilmişdir.

Vaqif Fərzəliyev Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Neft-Kimya Prosesləri İnstitutunda doktorluq dissertasiyalarının müdafiəsi üzrə ixtisaslaşmış şurasının sədri, "Kimya Problemləri" jurnalının baş redaktoru, "Elm dünyası" jurnalının baş

redaktorunun müavini; "Azərbaycan kimya jurnalı", "Neft emalı və neft kimyası", "Elm və həyat" jurnallarının və "Azərbaycan Ensiklopediyası"nın redaksiya heyətlərinin, həmçinin Beynəlxalq Elmlər Akademiyaları Assosiasiyasının "Neft kimyası" Elmi şurasının üzvüdür.

O, Bakı Dövlət Universitetinin professorudur və uzun müddətdir ki, kimya fakültəsində "Neft kimyası" ixtisas kursu üzrə müəhazirə oxuyur, dəfələrlə Dövlət imtahan komissiyasının sədri olub. Vaqif Fərzəliyev 6 kimya elmləri doktoru, 21 fəlsəfə doktoru yetişdirmişdir və hazırda 1 fəlsəfə doktoru hazırlığı üzrə doktorantın və 3 dissertantın elmi rəhbəri, 3 elmlər doktoru hazırlığı üzrə doktorant və 1 dissertantın elmi məsləhətçisidir.

Vaqif Fərzəliyev elm və texnikanın inkişafındakı nailiyyətlərinə və elmi nəticələrinin xalq təsərrüfatına tətbiqinə görə 1970-ci ildə "V.İ.Leninin 100 illik yubileyi", 1986-cı ildə "Əmək şərəfinə görə" və 1987-ci ildə "Əmək veteranı" medalları, 2005-ci ildə "Şöhrət" ordeni, 2009-cu ildə "Əməkdar elm xadimi" fəxri adı, dəfələrlə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının "Fəxri Fərman"ı ilə təltif edilmişdir. Vaqif Fərzəliyev həmçinin Rusiya Elmlər Akademiyasının təsis etdiyi "Akademik N.M.Emanuelin xatirəsi" medalı və diplomla, Avropa Birliyinin elm-sənaye palatasının "Qızıl" medalı və diplomla, Türkiyənin Fırat Universitetinin və Hindistan Texnoloji İnstitutunun xatirə medalları ilə təltif olunmuşdur.

Akademik Vaqif Fərzəliyev 2006-cı və 2009-cu illərdə Amerika Biqrafiya İnstitutu tərəfindən "İlin Adanı-2006" və "İlin Adanı-2009" seçilmişdir.

Vaqif Fərzəliyev 2018-ci ildə Böyük Britaniyanın Oksford Akademik Birliyinə üzv seçilmişdir. Baş redaktoru olduğu "Kimya problemləri" jurnalının 2017-ci ildə Web of Science bazasına daxil edildiyi üçün jurnal "Clarivate Analytics" şirkəti ilə AR Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun "Web of Science Awards - 2018" birgə mükafatına layiq görülmüşdür.

Vaqif Fərzəliyev indi də məhsuldar fəaliyyətdədir. Ölkə və əcnəbi alimlər arasında böyük nüfuzlu malik akademik Vaqif Fərzəliyev hazırda aşqarlar və yağlar sahəsində elmi axtarışlarını müasir tələblər səviyyəsində, müstəqil Azərbaycanın maraqlarını nəzərə almaqla perspektivli istiqamətlərdə davam etdirir.

Yuxarıda sadaladığımız ümumiləşdirsək belə qənaətə gələ bilərik ki, doğrudan da yaş sözdə də, əməldə də həm alim, həm də insan olanları qocaltır, müdrükləşdirir. Elə ona görədir ki, akademik Vaqif Fərzəliyevin yaşına yaş gəldikcə daha qürurlu, daha məğrur, daha müdrük görünür. Onu belə qürurlu edən isə əlbəttə keçirdiyi şərəfli həyat yoludur.

Uca yaradanın Vaqif müəllimə bəxş etdiyi ömür payının yaddaşına çox-çox uğurlu günlər yazılıb. Ən böyük uğuru isə təbii ki, bir tərəfdən yuxarıda sadalanan çoxşaxəli elmi fəaliyyəti ilə dünya elminə verdiyi töhfələrdirsə, digər tərəfdən özünün malik olduğu saflıq, təmizlik, elə, obaya, torpağa bağlılıq və sair kimi mənəvi keyfiyyətləri yaratdığı elmi məktəbin müdavimləri olan saysız-hesabsız yetirmələrinə ötürməsidir. Akademik Vaqif Fərzəliyevin xoşbəxtliyi həm də ondadır ki, geridə qoyduğu illər onu yaddaşında xeyirxahlığın, yaxşılığın, nəciyyətin və vətənpərvərliyin nümunəsi kimi saxlayır. Bəli, çox insan var ki, yubiley yaşlarında ötən günləri yada salanda təəssüf hissi keçirir. Amma Vaqif müəllim keçirdiyi ömür yolunun zirvəsində geriyə baxanda qürur hissi keçirir. Çünki arxada ona şərəf gətirən illər görünür...

Dilqəm TAĞIYEV,
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti, akademik.